

«gift» for the shadow economy. Official website of Ukrainian Interbank Association of Payment System Members EMA. [on-line]. Available at <https://ema.com.ua/cashless-digest-27-06-2017/> (in Rus.)

7. We close a current account, what rules (2015). [on-line]. Available at <http://groshi-v-kredit.org.ua/zakryvajemo-potochnyj-rahunok-yaki-pravyla.html> (in Ukr.)

8. Kabinet Ministriv Ukrainy (2016). Some Issues of Payment of State Pensions, Social Security Benefit and Wages to Employees of Budget Institutions. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 22, 2016 № 662. *Uriadovyi kurier (Government Courier)*, № 187 (in Ukr.)

УДК 347.98

О. К. Намясенко*,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правового регулювання економіки
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ СУДОВОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Стаття присвячена аналізу проблем правового регулювання принципу судової спеціалізації в Україні та міжнародного досвіду його реалізації. Досліджено історичні етапи визначення судової спеціалізації в Конституції України та на законодавчому рівні, а також сучасний стан правового регулювання принципу спеціалізації в результаті проведення судової реформи.

Ключові слова: принцип спеціалізації, судова система України, судова реформа, господарські суди, спеціалізація суддів.

Статья посвящена анализу проблем правового регулирования принципа судебной специализации в Украине и международного опыта его реализации. Исследованы исторические этапы определения судебной специализации в Конституции Украины и на законодательном уровне, а также современное состояние правового регулирования принципа специализации в результате проведения судебной реформы.

*Namiashenko O.K.. Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.). Associate Professor (Docent). Associate Professor of the Economy Legal Regulation Department in Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

CONSTITUTIONAL AND LEGISLATIVE CONSOLIDATION OF JUDICIAL SPECIALIZATION IN UKRAINE AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Ключевые слова: принцип специализации, судебная система Украины, судебная реформа, хозяйственные суды, специализация судей.

The article is devoted to the analysis of problems of legal regulation of the judicial specialization principle in Ukraine and international experience of its implementation. The historical stages of determining the judicial specialization in the Constitution of Ukraine and at the legislative level, as well as the current state of legal regulation of the principle of specialization as a result of judicial reform are researched.

Key words: the principle of specialization, the judicial system of Ukraine, judicial reform, commercial courts, specialization of judges.

Постановка проблеми. Сучасний етап здійснення судової реформи, який ознаменувався черговими суттєвими змінами в судовій системі України, а також створенням спеціалізованого антикорупційного суду, є не лише нагальною потребою державного розвитку України, але й обумовлений її міжнародними зобов'язаннями. Вирішення цих завдань вимагає нового погляду на поняття і практику реалізації судової спеціалізації в Україні з урахуванням наявного досвіду та сучасних міжнародних напрацювань.

Принцип спеціалізації, як один з основних у побудові судової системи України, був проголошений у Конституції України 1996 р. та у відповідному законі. За більш ніж 20 років змінились конституційне та законодавче закріплення даного принципу, розуміння його сутності та значення стали кардинально іншими. Найбільші зміни відбулися на рівні законодавчого визначення поняття спеціалізації, в той час як доктринальне його тлумачення, дослідження сутності та практичних проблем реалізації здаються неповними та недостатніми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню даної теми в більшому або меншому обсязі присвячені роботи багатьох вітчизняних науковців і практиків, зокрема О. В. Бринцева, О. В. Буряка, М. Й. Вільгушинського, В. В. Городовенка, Р. О. Куйбіди, І. Є. Марочкіна, Л. М. Москвич, А. Й. Осетинського, Д. М. Притики, В. В. Сердюка, Н. В. Сібільової, В. І. Татькова, Л. І. Фесенка, К. В. Шаповала, В. І. Шишкіна, В. С. Щербини та ін. На рівні дослідження даного поняття в інших країнах слід відзначити вчених Lawrence Baum, Maria Giuliana Civinini, Arie Freiberg, Chris Guthrie, Maarten J. Kroeze, Jeffrey J. Rachlinski, Andrew J. Wistrich.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз становлення конституційного та законодавчого регулювання принципу судо-

вої спеціалізації в Україні, дослідження міжнародного досвіду та виявлення можливостей його запозичення, визначення наслідків проведення сучасної судової реформи в Україні та її вплив на реалізацію принципу судової спеціалізації.

Основні результати дослідження. Закріплення принципу спеціалізації в Конституції України та законі поклало початок тривалої історії розвитку даної категорії у наукових дослідженнях і його практичної реалізації. На жаль, з кожним черговим етапом судової реформи, розуміння поняття, сутності та призначення принципу спеціалізації лише ускладнювались, а його зміст розмивався. Не став виключенням і сучасний етап судової реформи, який ознаменувався у 2016 році конституційними змінами та прийняттям нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

У редакції Конституції України до 2016 року передбачалось, що система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації, вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди (ст. 125). Крім того, висувались додаткові вимоги до суддів спеціалізованих судів: ними могли бути особи, які мають фахову підготовку з питань юрисдикції цих судів, у такому випадку правосуддя відправлялось лише у складі колегій суддів (ст. 127).

Суттєві зміни в правовому визначенні судоустрою України відбулися в 2010 році у зв'язку з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у якому фактично було ліквідовано виділення в системі судів загальної юрисдикції загальних і спеціалізованих судів (господарського та адміністративного). Усі суди стали спеціалізованими, що «підтверджувалось» у тому числі й створенням нового Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, не зважаючи на те, що розгляд у межах однієї юрисдикції цивільних і кримінальних справ, які є абсолютно різними за природою та процедурою, повністю протирічить самій ідеї спеціалізації.

Така суцільна спеціалізація всіх судів у державі викликала жваві дискусії та переважно критичні зауваження, так як зазначені нововведення фактично знівеливали поняття спеціалізованих судів, як «судів з обмеженою та як правило винятковою юрисдикцією в межах однієї чи більше галузей права» [1].

Першим документом, у якому найповніше та найгрунтовніше було проаналізовано Закон України «Про судоустрій і статус су-

дів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI, став Лист Верховного Суду України від 12 липня 2010 року, в якому зазначено, що такий підхід суцільної спеціалізації до реалізації відповідного принципу системи судів загальної юрисдикції не ґрунтується на конституційних приписах. Системний аналіз положень Конституції України засвідчує, що спеціалізація судів є одним із принципів побудови системи судів загальної юрисдикції, однак при цьому не поширюється на всі види судочинства. Це означає, що спеціалізовані суди входять до єдиної системи судів загальної юрисдикції, проте не означає і не може означати, що ця система складається виключно зі спеціалізованих судів, тобто є системою спеціалізованих судів. З огляду на положення Основного Закону в Україні мають функціонувати як загальні, так і спеціалізовані суди. Саме загальні суди, які в будь-якій державі становлять основу судової системи, повинні забезпечувати розгляд переважної кількості судових справ. Ідея створення спеціалізованих судів полягає у необхідності забезпечення розгляду конкретних вузьких специфічних категорій спорів суддями, що мають відповідну професійну підготовку [2].

Підходи вітчизняних науковців щодо законодавчих змін 2010 року були достатньо різними. Як зазначив, наприклад, В. І. Татьков, історія свідчить, що поряд із загальними судами завжди існували суди для вирішення спорів, які виникали з комерційної діяльності, незалежно від того, за яких умов вона здійснювалася. Безумовно, ми підтримуємо думку, що спеціалізація судової діяльності не повинна мати цілісного, так би мовити «тотального» і всеосяжного характеру [3, с. 189].

В. І. Бобрик [4] і М. Й. Вільгушинський [5, с. 9] підтримали ідею суцільної спеціалізації і при цьому зазначили, що спеціалізація має охоплювати всю систему судів загальної юрисдикції, а не лише окрему її частину. Спеціалізація судів має відбуватися за галузевою ознакою та обумовленим нею видом судочинства.

Поняття спеціалізованого суду та судді спеціалізованого суду, викладені в Листі ВСУ від 12 липня 2010 року, відповідають у цілому існуючим міжнародним підходам.

Аналіз міжнародного досвіду свідчить про розмежування загальних і спеціалізованих судів. Щорічне анкетування держав – членів ЄС і відповідні доповіді експертів підтверджують наявність тенденції поширення створення в Європі спеціалізованих

палат у судах або окремих спеціалізованих судів, а також дослідження поняття спеціалізації суддів.

Так, наприклад, попередня доповідь експерта КРЕС М.Дж. Цівініні «Спеціалізація суддів», на підставі якої було підготовлено Висновок Консультативної ради європейських суддів стосовно спеціалізації суддів, прийнятий на 13-му пленарному засіданні КРЕС 5–6 листопада 2012 року, зазначає, що спеціалізовані суди в рамках загальної організації судової влади є функціональною альтернативою, прийнятою законом [6].

Американський науковець Lawrence Baum, який присвятив ґрунтовне дослідження спеціалізації судів і суддів, указує на те, що американці типово сприймають суддів як суддів загальної юрисдикції. Але в реальності судова влада включає достатній обсяг спеціалізації, значення якої постійно зростає [7].

О. Мамуня, аналізуючи іноземний досвід, також зазначає, що багато правників, у тому числі і суддів, вважають, що законодавство України вже передбачає певну спеціалізацію судів з огляду на існування загальних, господарських та адміністративних судів, що є цілком достатнім. Проте з такою думкою погодитися важко, оскільки в країнах Європи та США традиційно спеціалізація судів розуміється як наявність у судовій системі поряд із судами загальної юрисдикції також спеціалізованих судів з розгляду певних категорій спорів, що побудовані за принципово іншою логікою та мають суттєві особливості на відміну від загальних [8, с. 92].

У 2015 році розпочався сучасний етап судової реформи, результатом якого стало внесення змін до Конституції України, прийняття нового Закону України «Про судоустрій і статус судів», а також прийняття низки інших нормативно-правових актів.

2 червня 2016 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», відповідно до якого в Конституції України передбачено, що судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом; відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди; з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди (стаття 125); для суддів спеціалізованих судів відповідно до закону можуть бути встановлені інші вимоги щодо освіти та стажу професійної діяльності (стаття 127).

Порівняльний аналіз попередньої та чинної редакцій Конституції України дає можливість зазначити, що найбільші зміни сто-

суються статусу вищих спеціалізованих судів. Попередній та Остаточний Висновки Венеціанської Комісії стосовно законопроектів про внесення змін до Конституції України в частині правосуддя наголошували на необхідності уніфікувати систему судів загальної юрисдикції і трансформувати вищі спеціалізовані суди в підрозділи Верховного Суду України. Можливість збереження в Конституції України положення про те, що «відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди», пояснювалось у Висновках Венеціанської Комісії необхідністю дотримання перехідного періоду (поки не зменшиться кількість звернень), що дозволить у подальшому реалізувати злиття Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів простим шляхом прийняття відповідного закону [9, 10].

Аналогічне пояснення міститься і в Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»: ураховуючи рекомендації Венеціанської Комісії, регламентовано, що відповідно до закону *можуть* діяти вищі спеціалізовані суди. Таким чином, у законопроекті закладено можливість поступового переходу до триланкової судової системи – у перспективі, коли з'являться достатні підстави для цього [11].

Однак, на практиці, зміни до Конституції України та прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» відбулися одночасно, а вищі спеціалізовані суди відповідно до Закону – це два абсолютно нові судові органи.

2 червня 2016 року було прийнято новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII. Відповідно до статті 17 даного Закону судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Систему судоустрою складають місцеві суди, апеляційні суди та Верховний Суд. Фактично в Законі дотримано рекомендації Венеціанської Комісії та скасовано вищі спеціалізовані суди, що існували раніше у галузі цивільного та кримінального, адміністративного та господарського права шляхом розширення структури Верховного Суду, у складі якого починають діяти спеціальні касаційні суди з розгляду категорій справ, що досі належали до відання вищих спеціалізованих судів.

Однак, конституційне положення про те, що відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди Законом закріплене таким чином: для розгляду *окремих категорій справ* у системі

судоустрою діють вищі спеціалізовані суди. Відповідно до нового Закону вищими спеціалізованими судами є два новостворені органи: Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд, які діють як суди першої інстанції з розгляду окремих категорій справ.

Погоджуємось з позицією Верховного Суду, що такий підхід тільки ускладнює систему судоустрою та робить суд менш доступним. Створення першого із зазначених судів є недоцільним, а другого – неконституційним.

Відповідно до положень статті 125 Конституції України створення надзвичайних та особливих судів не допускається. Оскільки Законом передбачається, що зазначені суди одночасно мають бути вищими судами й судами першої інстанції, складається враження, що закладаються підвалини для створення особливих судів з виключними повноваженнями щодо розгляду справ з питань інтелектуальної власності та антикорупційних справ, що суперечить указаним положенням Конституції України.

Крім того, кількість судових справ, які можна було б віднести до категорії справ щодо інтелектуальної власності, є незначною, що також підтверджує недоцільність створення відповідного окремого суду. Це додатково підкреслює «штучність» створення вищих спеціалізованих судів, що ще більше заплутає споживачів судових послуг – пересічних громадян [12].

Відповідно до нового Закону суцільна спеціалізація зберігається: у статті 18 закріплено, що суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення, не згадуючи при цьому спеціалізацію двох новостворених вищих спеціалізованих судів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз 20-тирічного досвіду конституційного та законодавчого закріплення принципу спеціалізації в Україні, а також нововведень, що були запроваджені в результаті проведення останньої судової реформи, виявив ряд суттєвих недоліків чинного законодавства, які потребують подальшого доопрацювання та узгодження. Подальші перспективи передбачають дослідження співвідношення спеціалізації судів і суддів, особливостей спеціалізації на різних рівнях судової системи, розширення поняття судової спеціалізації через визначення поняття спеціалізації прокурорів, адвокатів тощо.

Список використаних джерел:

1. Maarten J. Kroeze. The Companies and Business Court as a specialized court (EUR, Netherlands) // Електронний ресурс – Режим доступу: <https://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceprinciples/37188740.pdf>
2. Лист Верховного Суду України «Щодо Закону України «Про судоустрій України і статус суддів» від 12.07.2010 р. // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002700-10>
3. *Татьков В.* Принцип спеціалізації як критерій у розмежуванні судових юрисдикцій / В. І. Татьков // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 2 (73). – С. 185–192.
4. *Бобрик В.* Питання впливу спеціалізації судів на диференціацію процесуального законодавства / В. І. Бобрик // Електронний ресурс – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=995%3A030315-19&catid=117%3A3-0315&Itemid=152&lang=ru
5. *Вільгушинський М.* До питання реалізації принципу спеціалізації в системі судів загальної юрисдикції / М. Й. Вільгушинський // Адвокат. – 2012. – № 6 (141). – С. 9–13.
6. The specialization of judges: draft report by Mrs Maria Giuliana Civinini // Consultative Council of European Judges (CCJE). – Strasbourg. – 16 March 2011 // Електронний ресурс – Режим доступу: http://www.coe.int/t/DGHL/cooperation/ccje/meetings/Plenary/CCJE_GT_2_012_1_Rapport_Civinini_Opinion15_en.asp
7. Lawrence Baum. Probing the effects of judicial specialization / L. Baum // Duke Law Journal. – Vol. 58:1667 // Електронний ресурс – Режим доступу: <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1412&context=dlj>
8. *Мамуня О., Белоусов П.* Спеціалізація судів – необхідний елемент судової реформи / О. Мамуня, П. Белоусов // Судова реформа в Україні: Європейський вектор. – III Міжнародний судово-правовий форум. – Київ. – 19-20 березня 2015 р. – С. 89–93.
9. Проміжний Висновок Венеціанської Комісії щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя від 24 Липня 2015 р (CDL-PI (2015) 016 // Електронний ресурс – Режим доступу: [www.scourt.gov.ua/.../Проміжний %20висновок %20 %20BK](http://www.scourt.gov.ua/.../Проміжний%20висновок%20%20BK).
10. Остаточний Висновок Венеціанської Комісії щодо проекту змін до Конституції України в частині правосуддя від 23-24 жовтня 2015 року № 803/2015 (CDL-AD (2015) 027) // Електронний ресурс – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c>

2257b4c0037c014/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/\$FILE/Висновок_Венеціанської_комісії_CDЛ-AD(2015)027.pdf

11. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» // Електронний ресурс – Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id...57209...

12. Висновок Верховного Суду України на проект Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 30 травня 2016 року № 4734 // Електронний ресурс – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/acbcb171d8d0156fc2257fc600355241/\\$FILE/%D0%92%D0%98%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%9A_4734.PDF](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/acbcb171d8d0156fc2257fc600355241/$FILE/%D0%92%D0%98%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%9A_4734.PDF)

References

1. Kroeze, Maarten J. The Companies and Business Court as a specialized court (EUR, Netherlands). Retrieved from <https://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceprinciples/37188740.pdf>

2. Letter of the Supreme Court of Ukraine «On the Law of Ukraine «On the Judiciary of Ukraine and the Status of Judges» dated July 12, 2010. Retrieved from [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002700-10\(inUkr.\)](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002700-10(inUkr.))

3. Tat'kov, V. (2013) The principle of specialty as a criterion in legal competence distinguishing. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2 (73), 185–192. (inUkr.)

4. Bobryk, V. Issues of the Impact of Specialization of Courts on the Differentiation of Procedural Legislation. Retrieved from [http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=995%3A030315-19&catid=117%3A3-0315&Itemid=152&lang=ru\(inUkr.\)](http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=995%3A030315-19&catid=117%3A3-0315&Itemid=152&lang=ru(inUkr.))

5. Vilgushinsky, M. (2012) To the question of realization of principle of specialization in the system of general courts. *Advocat*, 6 (141), 9 – 13. (inUkr.)

6. The specialization of judges: draft report by Mrs Maria Giuliana Civinini (16 March 2011). *Consultative Council of European Judges (CCJE)*, Strasbourg. Retrieved from http://www.coe.int/t/DGHL/cooperation/ccje/meetings/Plenary/CCJE_GT_2012_1_Rapport_Civinini_Opinion15_en.asp

7. Lawrence Baum. Probing the effects of judicial specialization. *Duke Law Journal*, Vol. 58:1667. Retrieved from <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1412&context=dlj>

8. Mamunya, O., Belousov, P. (19-20 March 2015). Specialization of the courts is a necessary element of judicial reform. *Judicial reform in Ukraine: European vector. III International Judicial Forum*, 89–93 (inUkr.)

